

Н. П. Смоляр – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі України

Конотація як феномен мови та мовлення

Структура лексичного значення слова та особливо ті семантичні компоненти, які виражають не тільки його предметно-логічний зміст, а й образно-чуттєве уявлення та емоційно-оцінне забарвлення, привертають увагу лінгвістів. Проблема конотації, набуваючи нової комунікативно-функціональної орієнтації, залишається однією з актуальних у сучасній семасіології й прагматиці, та, незважаючи на значний теоретичний і практичний доробок, суперечливою та дискусійною.

Метою цієї наукової роботи є розкриття подвійного характеру конотації як семантичної категорії у системі мови та як стилістичної категорії у системі мовлення.

За останні три-чотири десятиліття у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці виникло кілька напрямів у вивченні явища конотації: семіотичний, психолінгвістичний та власне лінгвістичний. Семіотичний підхід до розуміння конотації орієнтує нас на прагматику мовленнєвої діяльності (на вибір „субкоду“ й ставлення комуніканта до мовних знаків). Психолінгвістичний підхід ґрунтується на поняттях асоціативної та емоціональної структур мовленнєво-мисленнєвих процесів, зокрема на їх національно-культурологічних аспектах. Відповідно до цього факту конотація визначається як „ореол“, „атмосфера“, „призма“, які „нашаровуються“, „прикріплюються“ та „пронизують“ предметно-логічне значення слова [1, с. 163].

У власне лінгвістичному напрямі простежуємо численні підходи до вивчення конотації як складного й багатогранного феномену. Дослідники по-різному тлумачать поняття конотації та для його позначення користуються також іншими термінами, такими як „стилістичне забарвлення“, „стилістичне значення“, „конотативний зміст“, „конотативний компонент“, „прагматичний елемент“.

Так, скажімо, у стилістиці конотацію потрактовують як стилістичне значення, яке пов'язане передусім з емоційним забарвленням. Для перекладацьких студій релевантним є вживання терміну „прагматичне значення“, оскільки вибір того чи іншого слова

залежить від установки на певний комунікативний ефект. Враховуючи системний аспект проблеми значення, семасіологи вживають терміни „семантичне нашарування“, „експресивне забарвлення“, „емотивне значення“.

Учені говорять про конотацію як про мовне явище, тобто в мовній одиниці відображається не тільки поняття про предмет або явище дійсності, але й ставлення людини до цього предмета або явища. Однією з прихильників такого підходу є В. М. Телія. Вона характеризує конотативне значення як „семантичну сутність, яка входить узуально або okazіонально до семантики мовних одиниць“ [11, с. 5]. Дещо іншої думки дотримується Л. М. Зайнулїна. Дослідниця зазначає, що у явищі конотації знаходять своє втілення на мовному рівні ті асоціативні зв'язки та уявлення, які супроводжують процес відображення об'єктивної дійсності й сприяють її перетворенню в асоціативний ряд людських емоцій [4, с. 209].

Існують різноманітні точки зору на об'єм конотації. Найбільш вузьким визначенням конотації є визначення її як „інтенсифікатора“ [10]. В. І. Шаховський включає в зміст конотації тільки емотивний компонент [14]. Л. Є. Кругликова вважає та доводить, що до семантичної структури слова належать емотивний та оцінний компоненти, ігноруючи стилістичний компонент [5]. А. В. Філіпов зауважує, що конотативний аспект значення експлікується лише емотивним та стилістичним мікрокомпонентами. Свою точку зору лінгвіст аргументує тим, що оцінність – це прагматичний компонент поняття, визначений аспектом денотації, а не конотації. Що ж стосується експресивного мікрокомпонента, то він зазначає, що експресивність міститься взагалі поза межами семантичної структури слова, вона виникає лише в процесі мовлення й тому не може вважатися мовним явищем [12, с. 60].

Деякі вчені, говорячи про конотацію лексичних одиниць, відносять до неї всю інформацію про сферу застосування, тобто сукупність маркерів експресивно-оцінного, регіонального, соціального та іншого характеру [3; 9]. Прихильники так званого широкого, традиційного розуміння конотації відносять до неї емотивні, оцінні, експресивні й функціонально - стилістичні компоненти [2; 7; 11].

Різняться думки лінгвістів щодо місця, яке займає конотація в структурі значення лексичної одиниці. Конотацію визначають як особливий макрокомпонент значення, що містить у комплексі

емоційно-оцінний компонент разом із підставою оцінювання (внутрішньою формою вираження або звукосимволічною формою), а також стилістичну маркованість [2; 11].

В. М. Телія одна із перших учених-семасіологів, яка вказала на семантичну сутність конотації, що узуально або okazіонально входить до семантики мовних одиниць та виражає емотивно-оцінне ставлення комуніканта до позначуваної дійсності. Лінгводидактичну конкретизацію такого розуміння конотації знаходимо в науковій праці В. І. Шаховського. Учений зазначає, що конотація – це аспект лексичного значення одиниці, за допомогою якої закодовано виражається емоційний стан комуніканта та зумовлене цим станом ставлення до адресата, об'єкта чи предмета мовлення або ситуації, у якій відбувається спілкування [13, с. 14].

Інколи конотацію ототожнюють зі стилістичними відтінками або нашаруваннями, додатковим змістом, який „накладається“ на сигніфікативний та денотативний компоненти значення [12]. У такому підході ігнорується неподільна єдність раціонального й емоціонального в людській свідомості. Конотація, за словами В. М. Телії, є „невід'ємною частиною складного за своєю архітектонікою та об'ємом інформації експресивно забарвленого значення“. Це виражається в тому, що конотація зрощена з денотацією внутрішньою та зовнішньою формами [11, с. 133]. Конотація є опосередкованим відображенням явищ дійсності й завдяки цьому нерозривно пов'язана із сигніфікативно-денотативним макрокомпонентом значення.

Плюралізм поглядів на конотацію та проблему розмежування її складових частин можна обґрунтувати, на нашу думку, відсутністю як психологічної, так і лінгвістичної теорії емоційного мовлення. Емотивність може формувати денотат значення слова, що створює суперечність у розгляді конотата й денотата при встановленні межі між ними.

У широкому розумінні конотація є додатковим компонентом значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації [8, с. 249].

Проаналізувавши підходи до тлумачення конотації, можна виділити два основні погляди на її межі: перший обмежує конотацію

тими елементами змісту, які додаються до слова в мовленні: асоціативними, контекстуальними, прагматичними, емотивними, тобто наголошується на функціональній природі конотації [4; 5; 12; 13], другий розглядає конотат як сукупність емоційних, експресивних, оцінних і стилістичних ознак слова на фоні предметно-логічного компонента [2; 7; 11].

Ми поділяємо думку прихильників як першої, так і другої концепції щодо тлумачення поняття та об'єму конотації. Конотацію вважаємо складним динамічним феноменом як мови, так і мовлення. З одного боку, конотативний компонент додатково характеризує, збагачує денотативний компонент значення, а з іншого - конотативний показник є важливою ознакою мовлення й безпосередньо зорієнтований на прагматичний компонент комунікації. Усі конотативні значення прагматично навантажені. Конотація фіксує ці навантаження, описуючи характер співвідношень між компонентами значення. У лексичному значенні можна виділити стільки конотацій, скільки прагматичних інтенцій воно виражає. Прагматичного статусу надає конотаціям їх суб'єктивно-модальна природа, тобто зв'язок із мовцями (інтерпретаторами), а раціональний та емоційно-оцінний і соціально-мовленнєвий її характер створюють те забарвлення, яке традиційно усвідомлюється як оцінна або експресивна функція мовних одиниць. Саме конотація як складний динамічний феномен мови й мовлення дозволяє визначити всю сукупність співзначень слова.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография / Алефиренко Н. Ф. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Арнольд И. В. Исчисление коннотаций в контекстуальном значении слова / И. В. Арнольд // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : Сб. науч. статей. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. – С. 36–39.
3. Булдаков В. А. Коннотативные потенции терминологической лексики / В. А. Булдаков // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии : межвуз. темат. сб. науч. тр.. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1987. – С. 31–36.
4. Зайнуллина Л. М. Лингвокогнитивное исследование адъективной лексики (на материале английского, русского, башкирского, французского и немецкого языков) / Зайнуллина Л. М. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – 256 с.
5. Кругликова Л. Е. Структура лексического и фразеологического значения / Кругликова Л. Е. – М. : Наука, 1988. – 84 с.

6. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / Полюжин М. М. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 237 с.
7. Полюжин М. М. Бахуврихи у сучасній англійській мові / М. М. Полюжин, Л. Ф. Омельченко. – Ужгород : Патент, 2004. – 57 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
9. Соколова Г. Г. Составляющие коннотативного значения фразеологических единиц / Г. Г. Соколова // Лингвистические проблемы перевода : сб. ст. / ред. кол. Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 54–62.
10. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / Стернин И. А. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т., 1985. – 171 с.
11. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Телия В. Н. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
12. Филиппов А. В. К проблеме лексической коннотации / А. В. Филиппов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 60.
13. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / Шаховский В. И. – Волгоград : Перемена, 1983. – С. 13–15.
14. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Шаховский В. И. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.